

“IZTIROR” DOSTONIDA MUMTOZ BADIYYAT TALQINLARI

Salima Jumayeva

Alfraganus University dotsenti.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ikrom Otamurodning “Iztiror” dostoni zamiridagi mumtoz badiyyat talqini haqida soʻz boradi. Muallif Ikrom Otamurodning mazkur dostonida ifodalangan falsafiy mushohadalar va shoirning ruhiyat talqiniga oid qarashlarini tahlil etgan.

Kalit soʻzlar: *sheʼriyat, shoir, lirika, adabiy anʼana, doston, izdoshlik, hamohanglik.*

Kirish. Haqiqiy tuygʻu bilan yoʻgʻrilgan chinakam sheʼriyatning taʼsir quvvati ummonga teng boʻladi. Bugungi muhabbat – ishq mavzuidagi asarlar ana shu ohangda. Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonida haqiqiy oshiq haqida shunday yozadi: “Haqiqiy oshiq deb sen bilki, u dard bilan yashaydi; uning tili ham, dili ham, koʻzi ham pok boʻladi. Ishq uni oʻz “men”idan pok qilib, hatto fano oʻtiga xashak qilgan boʻladi, yuzini sariq qilib, dardini yashiradi; koʻzini ariq qilib yosh oqizadi 2;173]. Bundan koʻrinadiki, haqiqiy oshiqning ahvoli dil izhoridan emas, holatidan bilinadi. Shoirilar oʻzlarining ishqqa mubtaloligini va ruhiy kechinmalarini soʻzda shunchaki bayon qilmaydi, balki holat tasvirida koʻrsatadi. Shu maʼnoda, taniqli shoir Ikrom Otamurodning ilohiy tuygʻu – muhabbat – ishq mavzusiga munosabati oʻzgacha: “Ishq dedim, ishq gʻamin yutdim, Ishqni ruhimga naqsh etdim” – deydi “Iztiror” nomli dostonida. Shoir yozadi:

*Dunyo degan makonda men – ishq manzilin
izlovchi,*

bul soriga keling yoʻllar, boʻlib sogʻinch sadosi.

*Dunyo degan makonda men – ishq qoʻynida
boʻzlovchi,*

ul soriga yeling yoʻllar, boʻlib sogʻinch sadosi.

[1;169].

Asosiy qisim

Ma'lumki, o'zgaga intiq odamning butun vujudi quloqqa aylanadi, xayolida faqat uning yodi kezadi, qo'li qanday yumushda bo'lmasin, ko'z oldida kutgani bo'ladi. Dostonning lirik qahramoni ayni shu holatda. Uning iztirobli holati, ayniqsa, birinchi va uchinchi misralardagi tashbehda yaxshi ochilgan. Lirik qahramon – “men” – ”dunyo degan makonda ishq manzilin izlovchi va ishq qo'ynida bo'zlovchi” oshiq, “bul soriga keling yo'llar, ul soriga yeling yo'llar”, deya sog'inch sadosi bo'lib chorlaydi. Ishqqa muftalo “kangul” esa “sog'inchga” suyanadi. Bu holat dostonning keyingi misralarida yana-da aniqlashib, tiniqlashib boradi:

*Bul kanglum sog'inchga suyanar,
talpinar sog'inchga bul kanglum.
Ishqqa muruvvatini ayanar
dahri dun tovlanib:*

*ming tus,
ming rangli. [1;169].*

Ta'kidlash o'rinliki, Sharq mumtoz she'riyatida muhabbat va ishq talqinlariga asosiy mavzu sifatida e'tibor qaratilgan. Zero, “Ishq – shaydolik. Shaydolikdan o'zni unutib, yor xayoliga berilish dardi. Shu qayg'u sharqlik oshiqlarni ne-ne savdolarga solmagan deysiz? Lekin nima bo'lganda va nima deyilganda ham ishq – donolik”, deya haqli e'tiroflar keltiradi adabiyotshunos Ibrohim Haqqulov[4;21]. O'sha ne-ne savdolarga giriftor bo'lmish oshiq – donolik sari eltuvchi yo'lda nochorlik va chorasizlik manzillarida adashadi, sarson-sargardon bo'ladi, iztirob chekadi. Ayni holat “Iztiror”da o'z tajassumini topgan. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'atida ta'kidlanishicha, “iztiror” so'zi “nochorlik, chorasizlik, ehtiyoj, majburiy” degan ma'nolarni anglatadi [3;19].

Dostonda shunday satlarni o'qiymiz:

*Nazzora aylagin gulim
Zorliqlardan tilim-tilim,
Bir bora yayrasin dilim
Gulgun,*

gulgun,
gulgun-a. [1;171].

Oshiqning yor ozoridan, diydorning qaqragan ohidan shikoyat qilib, “tilim-tilim” bo‘lgan ”kangul”ga murojaati tarzida ifodalangan bu misralarda sog‘inch iztirobi va diydor ehtiyoji mujassam. Asarning har bir misrasi fikr va tuyg‘u uyg‘unligiga ega. Lirik qahramon ishqqa muhtaloligi sabab sog‘inch tuyg‘usini boshdan kechirmoqda: zorliqlardan tilim-tilim bo‘lgan qalb – dil – shirin azob muhabbatning qallda tug‘ilish oniga ishora bo‘lishi bilan birga, hayotdagi ikkinchi umrini, ya’ni ulg‘ayish, komillik yo‘li sari qadam tashlash lahzalarini nazarda tutadi.

“Iztiror” – nozik ishoralarga to‘yingan, badiiy ifodalarga boy, yaxlit tuyg‘u ohangiga qurilgan she’riy doston. Asarda fikriy izchillik mavjud. Ifoda tiniqligi, falsafiy mushohada teranligi, lirik jo‘shqinlik, qalb harorati, go‘zal tasvir va serjilo til boyligi uni kitobxonga yanada yaqinlashtiradi. Unda oshiqning hijronu ayriliq damlarida chekkan sog‘inch iztiroblari “ming tus, ming rangli” tovlanishlar bilan tarannum etiladi. Dostonda bu holat shu qadar samimiylik bilan tasvirlanganki, bu tuyg‘u kitobxon qalbiga ko‘chib, uni “kangul” olamiga asir etadi:

Sochlaringni o‘par shamol,
Qarog‘ingga qo‘nar hilol,
Sog‘inchlarim bag‘rida xol –
Zulfin,
zulfin,
zulfin-a. [1;171].

Aslida, shoir tilga olgan holat bir onli, bir lahzali, biroq u ifodalagan sog‘inchning qudrati va qamrovi nihoyatda keng va katta. Bu qudrat tuyg‘ular tajallisini chuqur his va aniq tasavvur qilgandagina anglanishi mumkin. Ajabki, oshiq ma’shuqasining sochlarini o‘pguvchi shamoldan, qarog‘iga qo‘ngan hiloldan qizg‘onadi. Sog‘inch iztirobiga cho‘mgan ko‘ngil – bag‘rida xol – zulfin, ya’ni halqa misoli o‘raydi, asir etadi.

Shoir tasviridagi oshiq yorining visoliga yetishishdan noumid. Shuning uchun oshiq:

*Yovuqdirsan savol qadar,
Yiroqdirsan javob qadar,
Yuragimni so'rgan kadar
To'lg'in,
to'lg'in,
to'lg'in-a. [1;171].*

deya nola qiladi. To'lg'in, to'lg'in, to'lg'in-a tarzida keluvchi takrorlar oshiq qalbidagi po'rtanalarga ishora bo'lib, sog'inch iztirobini yanada bo'rttirib tasvirlashga xizmat qiladi.

“Deydilarki, oshiqlik zamonida sog'inch hamisha yo'lda, hamisha olam kezadi, “Nihoyasiz cho'zilgan makon” uzra olamga sig'may olam kezadi. ...ayroliq – cheki yo'q safar...” Shundan shoirning sog'inchga murojaati ham mantiqli:

*Ko'zlarin tikib yo'lga,
chiqarmay dardin tilga,
nimayki bo'lsa dilga
yutib,
paymon chatnadi. [1;174]. deya oh uradi.*

Ma'lumki, tabiat bilan jonli olam bir-biriga chambarchas bog'liq. Tabiatning go'zal manzaralari inson qalbiga ko'chirib, uning botinida ajib, nozik tuyg'ularni yuzaga keltirsa, ruhning qalqishini esa tabiat tajallisidagina ifodalash mumkin. [6;122]. Chunki borliq tabiatdagi hodisalar, ulardagi manzaralar misoli ko'zgudek lirik “men”ning ichki kechinmalarini, tuyg'ularini ko'rsatib turadi. [5;72]. Makonlar to'ladi..., Makonki, osmonda olachalpoq abr – bulut suzadi, borliq esa yam-yashil Susambildayin. Benihoya go'zal tashbeh. Shunda oshiq:

*Sabrimning
sabridan
siriqar
sabr... [1;183].*

deya falsafiy, ayni paytda xalqona xulosaga keladi.

Sabrning bu xildagi oddiy talqini Ikrom Otamurodning xalqona fikrlash va so'zlash, dunyoga kengroq razm solish va idrok etish, xalq

hayotini, uning og‘zaki ijodini yaxshi bilishi bilan izohlanadi. Mana shuning uchun u ayni misralar orqali asarda aytmoqchi bo‘lgan fikrning aniq nishonga tegishini, ifodaning jonli va xalqona jaranglashini ta’minlashga e’tibor qaratgan. Yana bir muhim jihat, shoir bu misralar bilan lirik qahramonning qalbida kechgan po‘rtanalar, sinovli muhabbatning sabrli daqiqalariga urg‘u beradi. Zero, borliq tabiatdagi hodisalar, ulardagi manzaralar misoli ko‘zgudek lirik “men”ning ichki kechinmalarini, tuyg‘ularini ko‘rsatib turadi. Chunki botinda hamma narsalar tabiatga ko‘chgan. Ammo mahbubasida bu hodisa ro‘y bermaganidan oshiq yana o‘kinadi va:

*Sening bul soriga kelishing qiyin
mening ul soriga borishim qiyin* [1;183].

deydi.

Agar shunday bo‘lganda, u (sevgilisi) insonlashardi, ezgulashardi. Ezgu yurak esa hamma narsani qalb ko‘zi bilan ko‘radi va idrok etadi. Asarda oshiq o‘z sevgilisiga shunday iltijo qiladi:

*Dildan tumanlarni hayda,
dilni sabolar-a burgil.
Ishqqa eltgin,
ayt,
ishq qayda,
Sog‘inch diydorga yetkurgil.* [1;188].

Bu iltijo umumlashma xarakterga ega bo‘lib, asarda barcha oshiqlar o‘z mahbubini bunday ahvolga solmaslikka va ularni qadrlashga da’vat qilinmoqda.

“Iztiror”ning o‘ziga xos muhim jihatlaridan biri – uning jozibasi, kitobxonni o‘ziga mahliyo etishida anglanadi. Avvalo, ijodkor kuchli tafakkur sohibi bo‘lganligi bois muhabbat – ishq – sog‘inch mohiyatini teran anglaydi. U yozadi:

*Ishq xaylida tugamas yo‘llar:
birodarlar,
xesh-xovand,
bog‘ich.*

*Yuragimda sog‘inch gullar,
Yuragimda o‘sadi sog‘inch.
Sog‘inch darsin o‘qidim
to‘yib,
sog‘inch tilin o‘rgandim
bekam.
Sog‘inch,
meni erkalab,
suyib
diydoringga zor qildi erkam. [1;187].*

Shoirning armonlarini kitobxon teran his qiladi: sog‘inch darsin o‘qib, sog‘inch tilin o‘rganguvchi oshiqning ”suyguvchi erkam” – mahbubi diydoriga zor bo‘lishi qalbga sim-sim singib, she’rxon tasavvurida obrazlashadi. Bu tasavvur kishini go‘zallik, ezgulik sarhadlari sari yetaklaydi. Asar kishini ezgulikka, go‘zallikka chorlaydi, imon va e’tiqod haqida o‘ylashga da’vat etadi. Ularsiz odam va olam yo‘qlikka mahkum bo‘lishiga ishontirishga undaydi. Dostonning ma’naviy, ma’rifiy ahamiyati shundadir. Sababi misralarda suratlangan tasvirlar g‘ayritabiiylikdan yiroqda, milliy ruhga yaqinlikda. Shundan kitobxon dili orom oladi, ong tiniqlashada, ruh charchamaydi. Zero, ruhga yaqin bo‘lmagan tasvirlar hech qachon qalbdagi mustahkam naqshlanmaydi.

Asarning badiiyligi chiroyli iboralardagi tuyg‘ular ifodasi bilan belgilanmaydi. Bu kamlik qiladi. Falsafiy tafakkurning manzaralardagi ko‘chimlarda zuhurlanishi, uning qay darajada jonlanishi, insoniylashi, ularning zamonlashishi bilan belgilanadi. Shoir yozadi:

*Istaklar istagin qirqar har lahza,
Oëq ostidan chiqqan nimadir, tayin.
Qo‘nimsiz,
lo‘killar vaqt
marzama-marza...*

*Sening bul soriga kelishing qiyin
mening ul soriga borishim qiyin [1;183]*

yoki:

*Uzun-uzun chatnab uzangan
yo'llar bir-biriga poydor.
Goh topib,
goh topmay so'zangan,
mahzun kanglum izlagay diydor. [1;186].*

Rivoyat qilishlaricha, ishq dardi, ishq otashi shunday kuchli bo'ladiki, yaqinlashsa, oftobni ham kuydiradi. Uning g'am shu'lasi dilni shunday iztirobga soladiki, bunga dosh berolmagan ko'ngil "oh" chekadi. Bu "oh"dan butun olam yonadi[7;123]. Bu olovda ishq timsoli lirik "men" ham qaqnus misoli kuyadi. Mana shunday kyunib-ënishda haqiqiy oshiqlik va ma'shuqlik yuzaga keladi. Bu borada hazrat Alisher Navoiy shunday deydilar: "Ishq degani bu qanday o'tki, u hujum qilganda, uning tutuni va uchqunlaridan osmon va yulduzlar yaraldi. U tutundan malaklar pashshadek qochdilar. Falak osmonda oddiy bir fonusdek bo'lib qoldi. U tufayli aql peshonasi qoraydi. Ruh ko'zidan ham u yoshlar oqizdi" [2;72]. Shuning uchun ham muhabbat – ishqqa oshno bo'lgan odam tamom boshqa shaxsga aylanadi, ya'ni ezgulashadi. Negaki, sog'inch – hijron o'tida qovurilishlari qalbini poklaydi. Buni o'zi ham his qiladi. Shundan "Iztiror"da shoirning qalbiga ishq olib kelgan mahbubiga sig'inishi mantiqlidir:

*Ne kuy,
ne o'y,
ne surëlar,
nozligim g'amzasin yo'rgil,... [1;188].
Ishq dedim,
ishq g'amin yutdim,
kanglum ahvolini ko'rgil.
Ishqni ruhimga naqsh etdim,
Sog'inch diydorga etkurgil.
S-o-g'-i-n-ch d-i-y-d-o-r-g-a e-t-k-u-r-g-i-l. [1;189].*

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Ikrom Otamurodning orzumand "kangul"ini, ishqqa limmo-lim yuragini, daryo qalbini "Iztiror" dostonida ko'rish

mumkin. Ohangning mazmunini soʻzlab boʻlmagani kabi tuygʻuni ham bayon qilib boʻlmaydi. Uni his qilish lozim. U his orqali ruhiyatga singadi. Shu boisdan ham shoir tuygʻular ummoniga koʻmilgan dardlarini “Iztiror” orqali anglatmoq va his qildirmoqni niyat qiladi. Demakki, tuygʻular ummoniga koʻmilgan, nozik badiiy tashbehlar qamrovidagi ushbu asar uning ruhiyat talqiniga bagʻishlangan ijod namunalari ichida saralar ichra sarasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Ikrom Otamurod. Muqaddar: Sheʼrlar va dostonlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 200 b.
2. Alisher Navoiy. “Hayrat ul-abror”. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1994. – 472 b.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati. 4 tomlik. II tom. – T.: Fan. 1983. – 644 b.
4. Haqqulov I. Gʻazal gulshani. – Toshkent: Fan, 1991. – 72 b.
5. Haqqulov I. Sheʼriyat. Ruhiy munosabat. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1989. – 224 b.
6. Nazarov B. Istiqlol davri oʻzbek sheʼriyatining manzaralari.// Mustaqil-lik davri adabiyoti. – T.: Fan, 2006. – 396 b.
7. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – Toshkent: Sharq, 1999. – 212 b.
8. Ibragimova, D. I. (2024). AN ANALYSIS OF ISAJON SULTON’S HISTORICAL PROSE: ERA, HEROES, THEMES, AND IDEAS. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 5(05), 120-127.
9. Saifnazarov, I., Musaev, F., Khusanov, B., Ernazarova, Y., Xujaev, M., Bekbaev, R., & Ochilova, N. (2025). The Impact of Local Community Education on Sustainable Practices in Eco-Tourism Areas. *Natural & Engineering Sciences*, 10(3).

10. Turdiyeva, Y. The Phenomenon OF Artistic Style in Uzbek Literature. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 6(12), 22-23. ISSN: 2660-5589. 2025 йил. 21 октябр No.12 <https://www.scholarzest.com>

11. Mahmudova, S. A. (2019). The concept of psychologism in the literature, techniques and methods of psychological image. *Научные вестни*, (10), 46-50.

12. Eshonqulova, S. Nodira lirikasida tasavvufiy timsol va irfoniy talqinlar. *filologiya va pedagogika*, 85.

13. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudiy as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.

14. Evlen, H., Juraev, D., Ziyamukhamedova, U., Khujaev, M., & Jalilov, F. (2025). PLA/Ti6Al4V composite scaffolds for bone tissue engineering: mechanical and thermal properties via FDM and bioprinting. *Journal of Biomaterials Science, Polymer Edition*, 1-25.